

Экстремизм ва терроризм аз ҷумлаи хатарҳои торафт вусъатёбандаи ҷаҳони муосир буда, мубориза бар зидди онҳо ҳамеша дар сархати вазифаҳои муҳимтарини мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва сохторҳои низомӣ қарор дорад. Дар робита ба ин, таъкид менамоем, ки нақши мақомоти прокуратура дар ташаккули заминаҳои ҳуқуқӣ, ҷамоҳангсозии фаъолияти сохтору мақомоти давлатӣ ва ҷомеаи шаҳрвандӣ доир ба муқовимат бо экстремизм ва терроризм бисёр муҳим мебошад.

ЭМОМАЛӢ РАҲМОН

ЭКСТРЕМИЗМ ЯЪНЕ ЧИ? ЧАНД НУКТАИ АТРОФИ ИСТИЛОҲИ ЭКСТРЕМИЗМ.

Хушвахтзода Қ.Х. доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор, ректори ДМТ

**Маҳмадизода Н.Д. доктори илмҳои фалсафа, профессор, декани
факултети фалсафаи ДМТ**

Ҷомеаи муосири тоҷик дар марҳилаи аввали гузариш ба раванди эътидол қарор дорад. Пас аз пош хӯрдани Иттиҳоди Шӯравӣ дар Тоҷикистон ҷанги шаҳрвандӣ сар зад, ки он ҳаёти иҷтимоӣ ва иқтисодии кишварро комилан ба харобӣ овард. Авҷ гирифтани зуҳуроти экстремизми динӣ барои Тоҷикистон ба хусусиятҳои раванди иҷтимоӣ ва дохилисиёсӣ дар ҳудуди охириҳои солҳои 80-ум- ибтидои солҳои 90-уми асри XX марбут аст. Ин вазъият яклухтии Тоҷикистон ва мавҷудияти онро ҳамчун давлат зери хатар гузошт. Дар натиҷа халқи Тоҷикистон таҷрибаи талхи ҷанги шаҳрвандиро аз сар гузаронид. Ин муҳолифат аз даъватҳои таҳти шиорҳои «озодӣ», «ягонагӣ» оғоз ёфта, ба задухӯрдҳо ва амалиёти бераҳмонаи қатлу ғорат дар байни гурӯҳҳои мухталифи

ичтимоии Тоҷикистон оварда расонид. Аз ибтидои солҳои 80-уми асри ХХ дар Тоҷикистон ташкилотҳои ғайриқонунии динӣ-экстремистӣ зуҳур ёфтанд, ки гоյи онҳоро тарғиботи таҳаммулнопазирӣ ва таҳрибкорӣ ташкил меоданд. Метавон гуфт, ки бархе аз равияҳои динӣ- экстремистӣ эҳёи миллии халқи тоҷикро бо мақсадҳои асорати фарҳангии миллат тавассути таълимоти динӣ мавриди истифода қарор доданд. Ислом, ки барои қисмати асосии аҳолии Тоҷикистон дини суннатӣ маҳсуб меёбад, дар он давра аз зуҳуроти фарҳангӣ – маишӣ ба омили таассуб табдил ёфт ва дар ибтидои солҳои 90-ум ба ҳайси воситаи ғасби ҳукумат ва исломиқунонии ҷамъият дар шакли таассубгароии он истифода бурда шуд.

Муҳаққиқон мавҷудияти чунин намудҳои хавфноки экстремизм, ба монанди экстремизми динӣ ё экстремизм дар заминаи диниро дар ҷаҳони имрӯза мавриди баҳс қарор додаанд. Таҳқиқгарони ҷанбаҳои мухталиф кӯшишҳо ба харҷ медиҳанд, то ки ба тафсири аниқи мафҳуми экстремизми динӣ муваффақ шаванд. Аз рӯи ин мулоҳизоти баҳснок олимон ба ду гурӯҳи ба ҳам муҳолиф ҷудо шудаанд. Ба ақидаи мо, муайянқунии нисбатан қобили қабулро ба хориқай мазкур, аз нуқтаи назари илми диншиносӣ, муҳаққиқ А. П. Забияко додааст: «Экстремизм – шакли таҳрибқорӣ мафкура ва фаъолияти динист, ки бо ниҳояти тундгароӣ, бо ихтилофоти оштинопазир, афзоиши тунду тези зиддиятҳои дохили гурӯҳҳои динии худ дар муҳити иҷтимоӣ фарқ мекунад. Ҳадафи экстремизми динӣ азнавсозии (таҷдиди) системаи динии мавҷуда ба шумор меравад. Оқибати экстремизми динӣ дар ҳаёти динӣ барангехтани тақобул дар дохили мазҳабу равияҳои динӣ ба шумор меравад, ки дар ниҳояти қор ё ба сарқӯб қардани равияҳои муқобил ё ба парокандашавӣ ва пайдоиши ҳаракату тариқатҳои нави динӣ оварда мерасонад»

Экстремизм он шакли муносибати оштинопазирро ифода мекунад, ки меёрҳо ва қоидаҳои мавҷудаи ҷамъиятӣ аз ҷониби шахсиятҳо ё

гурӯҳҳо инкор карда мешаванд. Омилҳои зухуроти экстремизм дар гумроҳкунии иҷтимоии бархе аз шахрвандон, маърифати кофӣ надоштани онҳо, ҳолати бӯҳронии ҷамъият, заиф гаштани институтҳои назорати ҷамъиятӣ, коҳиш ёфтани самаранокии системаи ҳуқуқӣ таҷассум меёбад. Экстремизм шакли ниҳонии муносибати таҳаммулнопазирӣ, ки бо таҷовуз ва зӯроварӣ, ба ҳамчун усулҳои ифодаи оштинопазирӣ ба дигар одамон, омезиш ёфтааст.

Ба ақидаи муҳаққиқи рус Р. А. Лопаткин «Экстремизм – ин идеология ва таҷрибаи баъзе аз равияҳо, гурӯҳҳо, амалҳои ҷудоғона дар мазҳабу тариқаҳо ва ташкилотҳои динӣ буда, ба ихлосмандии онҳо ба шарҳу эзоҳи оштинопазирӣ таълимот ва усулҳои амалиёт оид ба татбиқи мақсадҳои дар пеш гузошташон, паҳн кардани нуқтаҳои назари худ ва таъсиррасонӣ ба дигарон асос ёфтааст».

Моҳияти экстремизми динӣ инкор намудани системаи арзишҳои ахлоқие ба шумор меравад, ки дар ҷомеа ба ҳукми анъана даромадааст. Қисмати дигари проблемаи мазкур дар тарғиботи қатъии ҷанбаҳои ҷаҳонбинии онҳо ифода меёбад, ки ба арзишҳои маъмули умумии онсонӣ муқобил меистанд. Ин тарғибот, аз ҷумла, дар майлу хоҳиш ва кӯшишу ғайрати тарафдорони мазҳабу тариқатҳои муайян ҷиҳати паҳн кардани тасаввурот ва меъёрҳои динии худ ба тамоми ҷомеа ифода меёбад.

Ба ақидаи аксар муҳаққиқон, экстремизми дар ҷаҳон бештар хавфнок экстремизми динӣ – сиёсӣ ба шумор меравад, ки дар зерини ниқоби ислом амал мекунад. Таърихи даҳсолаҳои охир ин намуди экстремизми динӣ дар саросари ҷаҳон реша давонидааст. Дар нимаи дуюми солҳои 90-уми асри XX ва дар ибтидои қарни нав пайравони равияҳои экстремистии исломӣ ба монанди ваҳҳобия шуҳрат пайдо кардаанд, ки онҳо ҷангҳои мазҳабиро дар шаклҳои террористӣ ҷонибдорӣ менамоянд. Рӯҳонии машҳури турк Ҳорун Яҳё дар таълифоти худ таҳти унвони «Яке аз манбаҳои терроризм: таассубгарии ҷаҳони сеюм» менависад: «Ҷуноҳи асосии экстремистон ва

террористон дар он ифода меёбад, ки бо айби онҳо одамони бесарпаноҳ ранҷу азият мекашанд, диндорӣ бошад, берун аз доираи ислом ба стратегия ва идеологияи сиёсӣ бадал мешавад».

Экстремизми динӣ (бештар аз рӯи тафсири исломӣ) ҳамчун ақидаи ғоявӣ ва таҷрибаи сиёсии ба он асосёфта, дар фаъолияти шаклҳои мухталифи ташкилотҳои исломӣ татбиқ мегардад, ки ин ташкилотҳо дар маҷмӯъ ҳаракати радикалии исломиро созмон медиҳанд. Ҳаракати мазкур яке аз зуҳуроти майлу рағбат барои таҷдиди исломикунонии ҷомеа ва сиёсигардонии ислом ба шумор меравад, ки ин зуҳурот тайи даҳсолаҳои охир дар бисёр минтақаҳои ҷаҳон, аз ҷумла дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба қайд гирифта шудааст. Ба ақидаи Р. Абдулатифов экстремизми динӣ – ин истифодаи ғаразноки ғояҳои миллӣ, ки қабл аз ҳама алайҳи дину оин равона карда шудааст. Дин дар ин маврид барои асосноккунии ғоявии афкори экстремистӣ истифода бурда шуда, ҳамчун воситаи муттаҳидгардонӣ ва ташкили экстремистон зуҳур меёбад. Усули нисбатан паҳншудаи экстремизми динӣ инҳо махсуб меёбанд: куштори мусаллаҳона, тавассути силоҳ фишор овардан ва тарсонидани ҳарифони худ ва то ҳадди ҷисман нобуд кардани онҳо.

Назар ба ақидаи муҳақиқи рус И. Л. Морозов, экстремизми динӣ – сиёсӣ «Ин идеологияест, ки дар асоси таълимоти Қуръон барои бо ин ё он шакли оштинопазирӣ дигаргун сохтани ҷомеа давъат намуда, дар роҳи расидан ба ҳадафҳои ниҳони худ истифодаи зӯроварию дуруст мешуморад». Мавриди зикр аст, ки ба мисли экстремизми динӣ – сиёсӣ теъдоди хеле зиёди таърифи мафҳуми экстремизм мавҷуд аст, вале ягонтои ин таърифҳо пурра такмилёфта ба ҳисоб намеравад.

Бо дарназардошти гуфтаҳои боло метавон таърифи зерини экстремизми динӣ – сиёсиро ҳамчун категорияи фалсафӣ-иҷтимоӣ пешниҳод намуд: Экстремизми динӣ – сиёсӣ ин маҷмӯи зӯроварию динӣ-сиёсӣ, ки аз ҷониби ташкилотҳои динӣ ва мазҳабу тариқатҳои

тоталитарӣ, ҳамчунин шахсони дар ҳудудҳои муайян ва давраҳои муайян амалкунанда барои расидан ба ҳадафҳои сиёсӣ ё таъмини фаъолияти сиёсии худ содир карда мешавад.

Ба ақидаи мо, хусусиятҳои экстремизми динӣ – сиёсӣ он аст, ки экстремистон ҳама гуна амалҳои зиддиқонунии худро нисбат ба шахсоне, ки идеологияи онҳоро ҷонибдорӣ наменамоянд, бо далел овардани тафсиrotи оятҳои муқаддаси Қуръон дуруст мешуморанд. Имкониятҳои чунин тафсиrot дар ислом, ба мисли бисёр динҳои дигар хеле зиёд аст. Мавҳумоти матнҳои муқаддас, муқобил гузоштани диндорон ба бединҳо (дар сатҳи таълимоти динӣ), мавҷудияти аҳкоми динӣ оид ба амалҳои ҷанговарона, ҳамчунин таҷрибаҳои таърихии тафриқаҳои динию мазҳабӣ (бахусус дар Асри миёна) имкон медиҳанд, ки матнҳои муқаддас алайҳи моҳияти аслии ва табиноти динӣ маънидод карда шаванд.

Муҳаққиқи рус Г.А. Рудов чунин мешуморад, ки: «...яке аз сабабҳои таваҷҷӯҳи амиқ ба проблемаи экстремизми динӣ – сиёсӣ одатан истифодаи дин ва даъватҳои динӣ аз ҷониби қувваҳои берунӣ нисбат ба ҷумҳуриҳои Осиёи Марказист, ки мутлақо ба мақсадҳои сиёсӣ барои асосноккунии доираи васеи талаботашон равона карда шудааст. Ҳолати мазкур дар навбати худ, дар кӯшишҳои якҷанд давлатҳои исломӣ Шарқи Наздик барои тақвият бахшидан ба нуфузи геополитикии худ дар минтақаи Осиёи Марказӣ ифода меёбад, ки онҳо тавассути давлатҳои Ғарб, таҳти сарпарастии ИМА, мехоҳанд, ки доираи нуфузи худро васеъ намоянд. Дар натиҷа, дар паҳнои Осиёи Марказӣ – аз Сибир то баҳри Каспий – ҳолате ба вуҷуд омадааст, ки аз рӯи он раванди эҳёи динӣ бо омилҳои дохилӣ ва берунӣ мувофиқ афтадааст, яъне дин бо мақсадҳои асосноккунии талаботи сиёсӣ фаъолона истифода бурда мешаванд ва дар ин замина экстремизми ба истилоҳ «динӣ» ба вуҷуд меояд». Раванди фаъолшавии экстремизми динӣ – сиёсӣ бахусус барои ҷомеаи тоҷик хеле

хавфнок аст, зеро қисмати асосии аҳолии Тоҷикистон мусулмон мебошанд.

Идеологҳои гурӯҳҳои динӣ - экстремистӣ барои ба сафҳои худ ҷалб намудани тарафдорони нав мушкилоти иҷтимоӣ-иқтисодиро дар ҷомеа истифода мекунанд, ки қисми асосии аҳолии он бенаво, бесавод буда, сиёсати иҷтимоии ҳукумат заиф аст. Ба ақидаи муҳаққиқи рус А.В. Малашенко дар Тоҷикистон ба афзоиши маъруфияти экстремистони динӣ парокандагии иҷтимоии ҷомеа, дар роҳбарони кишвар мавҷуд набудани дурнамои амиқи пешрафт мусоидат менамоянд. Дар таърихи даврони шӯравии Тоҷикистон дар ҳамаи соҳаҳои ҳаёти ҷомеа дигаргунӣ ба вуқӯъ пайваст, ки ин ҳолат боиси қувват гирифтани шуури динии аҳоли гашт.

Дар робита ба ин, чуноне ки муҳаққиқи рус Ю. А. Бабинов зикр менамояд, дар дину равияҳои анъанавӣ, ки дар рӯзгор, фарҳанг ва психологияи ин ё он халқҳо амиқ реша давонидааст, заминаҳо барои муҳолифати ақидаҳо мавҷуд нест, зеро ҳар яке аз онҳо аз сарчашмаҳои таълимоти хоси динии худ манша мегиранд. Аммо ҷонибдорони ташкилотҳои динии экстремистӣ вазъияти диниро дар Тоҷикистон таҳти фишор қарор додаанд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон паҳн гаштани чунин ташкилотҳои экстремистии динӣ ба монанди «Ҳизб-ут-таҳрир», «Ҳаракати исломии Туркистон», «Таблиғи ҷамоат», «Салафия» ва «Ваҳҳобия» ба мушоҳида мерасад. «Салафия» равияи динӣ- экстремистӣ ба шумор меравад, ки пайравони он алайҳи дар ислом ҷорӣ намудани навгониҳо баромад мекунанд. Чунончи, онҳо ба таҷлили ҷашнҳои суннатии халқи тоҷик, амсоли Наврӯз, Меҳргон ва Сада муқобил мекунанд, ки ин идҳо, ба ақидаи салафиён, идҳои таълимоти дини зардуштии тоислом маҳсуб меёбанд. Дар Тоҷикистон, назар ба маълумоти ҳадамоти махсуси ҷумҳурӣ, қариб ҳазор нафар салафиён ба қайд гирифта шудаанд. Тибқи

иттилои бархе аз муҳаққиқон ва исломшиносон бошад, ҳаракате бо номи «салафия» дар Тоҷикистон арзи вуҷуд надорад. «Салафиён»-и Тоҷикистон, ин ҳамон ваҳҳобиёнанд, ки дар кишвари мо дар охири солҳои 80-ум ва аввали солҳои 90-уми асри XX пайдо шуданд. Онҳо ақидаҳои экстремистии худро фаъолон дар байни аҳоли, бахусус дар байни ҷавонон тарғибу ташвиқ менамоянд. Мақсади салафиён ҷорӣ намудани ихтилофот дар ҷомеа ва барҳам задани ягонагӣ дар байни мусулмонон мебошад. Онҳо алайҳи шиамазҳабон, тавассути бадном кардани онҳоро кофир эълон намудан мубориза мекоранд. Салафиён дар Тоҷикистон аз хориҷа хеле хуб маблағгузорӣ карда мешаванд; онҳо дар байни аҳоли ғайбӣ ва видеоӣ паҳн мекунанд, адабиёти хусусиятҳои экстремизми динӣ – сиёсидошта ба таъби мерасонанд.

Бахусус он далел ҷолиби таваҷҷӯҳ аст, ки айни замон барои коҳиш додани мавқеъ, маҳдуд гардонидани густариши мазҳаби дар ҳозира маъмулии ислом – ҳанафӣ ва ба ҷойи он ба шарҳу тафсири таълимоти ваҳҳобӣ кӯшишҳо ба харҷ дода мешаванд. Ваҳҳобиён (салафия) як қатор шиорҳои оммавиरो асоснок намуда, онҳоро барои ба сафҳои худ ҷалб намудани пайравони нав, бахусус ҷавонон, истифода мекоранд. Раванди дар дигар давлатҳо маъмули мураккабгардонӣ ва таҳрибкориҳои вазъи иҷтимоӣ-иқтисодӣ низ яке аз тамоюлот барои пайдоиши равиҳои таҳрибкори мазҳабҳои динӣ-экстремистӣ ва террористӣ ба шумор меравад.

Назар ба ақидаи муҳаққиқи Россия Г. А. Рудов хатмкунандагони донишқадаҳои динӣ аз кишварҳои Шарқи Миёна ба ватан баргашта, имкон дарёфтаанд, ки дар даҳҳо масҷидҳои Тоҷикистон мавқеъ ишғол намуда, дар атрофи худ як гурӯҳ ҷавонони рӯҳия таҳрибкорӣ доштаро ҷамъ оваранд. Ба онҳо муяссар гаштааст, ки бо ҳамфикрони араб ва покистониҳои худ, ҳамчунин бо гурӯҳҳои дар Тоҷикистон пинҳонӣ амалкунандаи ҳам аъзои «Ҳизб-ут-таҳрир» ва ҳам салафиён ва «Таблиғи

ҷамоа» робитаҳо барқарор намоянд. Ва баъдан экстремистони динии исломӣ ба сафҳои исломи маъмулӣ раҳнаҳо ворид намуда, мазҳабҳои ифротгарои салафӣ, ваҳдоби ва ғайраҳоро ба мазҳаби барои мусулмонони Тоҷикистон суннатӣ- ҳанафӣ муқобил мегузоранд. Мухолифати байни исломи маъмулӣ ва экстремистони динии исломӣ зуҳуроти ҳамешагӣ ба ҳисоб меравад.

Таҳқиқи истилоҳи ифротгароии динӣ-сиёсӣ яке аз масъалаҳои мураккабу печидаи илми ҷаҳонӣ мебошад. Маълум аст, ки зиёда аз дусад таърифи ифротгароӣ вуҷуд дорад, аммо ҳеҷ яке аз ин таърифҳо умуми эътирофшуда нест. Ин аз он дарак медиҳад, ки зуҳуроти ифротгароии динӣ-сиёсӣ гуногунҷабҳа, мураккаб ва бисёрҷеҳра мебошад. Аз нуқтаи назари равиши методологӣ суҳан сари он меравад, ки оё системаҳои иҷтимоӣ, қобилияти худинкишофёбӣ ва ҳамоҳангшавиро доранд ё не? Чи тавре пешвои миллат, Президенти кишвар дар маърузаашон дар конференси сатҳи олӣ дар мавзӯи «Муқовимат бо терроризм ва экстремизми хушунатомез» қайд намуданд, ки «... боиси таассуф аст, ки то ба ҳол аз ҷониби ҷомеаи ҷаҳонӣ мавқеъгирии ягона нисбат ба мафҳумҳои терроризм ва экстремизм ба назар намерасад»¹. Дар ҳақиқат дар илмҳои иҷтимоӣ–фалсафавӣ таърифи ягонаи мафҳуми ифротгароӣ вуҷуд надорад. Зиёда аз ин ҳар як муҳақиқ мувофиқи ҷаҳонбинӣ ва мавқеъи сиёсӣ ба истилоҳи ифротгароӣ терроризм таърифҳои гуногуни зиддият дошта медиҳанд. Мутаасифона ин ҳолат пешгири ва мубориза бо терроризмро душвор мегардонад².

---

¹ Муқовимат бо терроризм ва экстремизми хушунатомез <http://www.prezident.tj/node/17568> (санани мурочиат ба сайт 4.03.2020)

²Маҳмадизода, Н.Д. Шароити омилҳои паҳншавии экстремизм ва терроризм / Масъалаҳои актуалии раванҷҳои сиёсӣ дар Тоҷикистон. – Душанбе, 2018. – С.70-78